

3. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
4. Гільфердінг Р. Фінансовий капітал / Р. Гільфердінг. – М., 1924. – С. 128.
5. Маркс К. Капітал. Критика политической экономии / К. Маркс; под ред. Ф. Энгельса. – М.: Политиздат, 1970. – 1084 с.
6. Бимс Н. Мировой экономической кризис: Марксистский анализ // <http://www.wsws.org/ru/2009/mai2009/cr12-m09.shtml>

Отримано 5.10.2009.

УДК 330.142

Є.А. Дядько

«СВІТЛА» І «ТЕМНА» СТОРОНИ ІСНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

У статті проаналізовано економічну категорію «соціальний капітал», історію виникнення перших досліджень цього економічного явища, виявлено значення цієї категорії для розвитку економічної системи, функції соціального капіталу, а також позитивні та негативні наслідки існування соціального капіталу в економіці.

В статье проанализирована экономическая категория «социальный капитал», история возникновения первых исследований этого экономического явления определены значения данной категории для развития экономической системы, функции социального капитала, а также позитивные и негативные последствия присутствия социального капитала в экономике.

The article analyzes the economic category of «social capital», the history of the topic research, the importance of this category for the development of economic system, the features of social capital, as well as positive and negative impact of social capital in the economy.

соціальний капітал, довіра, неформальна економіка, неформальні відносини, реципрокність, групові вузькі та всеохоплюючі інтереси, метайнститут

За останні п'ять років вчені, політики та журналісти в Україні досить активно дискутують про поняття на значення соціального капіталу для економічного розвитку. Складність питання полягає в абсолютній неможливості візуального аналізу існування соціального капіталу. Адже фізичний капітал, що складається з будівель, обладнання тощо, – досить досліджена для економістів категорія, яка є абсолютно осяжною і матеріально вираженою. Навіть людський капітал, що представлений освітою, компетентністю та навичками індивіда, – є більш-менш придатним до виміру. Натомість соціальний капітал є дещо абстрактним поняттям, одностороннього визначення якому досить немає.

Якщо почати спроби визначення соціального капіталу з поняття «соціальний», то, як відомо, існує два підходи у визначенні соціальної поведінки: перший – суто економічний, а другий – соціологічний. На думку теоретиків-економістів, індивід – це особа, що самостійно приймає рішення, діє незалежно і у власних інтересах. Ця позиція підтверджується

теорією корисності. Недоліком цієї точки зору є те, що насправді майже всі дії індивіда протягом його економічної діяльності не є раціональними, що підтверджено результатами великої кількості наукових досліджень.

На думку ж соціологів, сутність соціальної поведінки у тому, що індивід діє суто в рамках соціальних норм та правил. Таким чином, можна проаналізувати, оцінити та спрогнозувати поведінку індивіда, що, безумовно, дає економістам-теоретикам та практикам важелі управління розвитком економічних відносин. Недоліком цієї теорії є те, що в індивіда за цих обставин сліпого слідування правилам зовсім немає стимулів до дії.

Теорії соціального капіталу присвятили свої дослідження такі відомі закордонні вчені, як: Д. Коулмен, Г. Бекер, Ф. Фукуяма, Р. Патнем, П. Бурдье та ін. Їхні російські колеги теж відзначилися вагомими науковими працями на ниві вказаних економічних досліджень, а саме: В. Вольчик, Р. Нуреев, Ю. Латов, В. Полтерович, В. Радаєв, Ю. Ельстер, В. Ільїн, С. Барсукова та ін.

В Україні останнім часом поняття «соціальний капітал» є часто вживаним серед вчених, що працюють над дисертаційними роботами, проте назвати українських дослідників-економістів, які спеціалізуються саме на дослідженні соціального капіталу дуже важко. Також поняттям «соціальний капітал» часто жонглюють політики та урядовці, проте якогось значного внеску у дослідження цієї економічної категорії ними не зроблено. А от роботи журналістів та соціологів на ниві поняття «соціальний капітал» заслуговують на велику увагу, адже вони намагаються зробити щось на зразок «Глобального вимірювання соціального капіталу», проведеного Д. Нараяном та М. Кесіді в африканських країнах Гані та Уганді, і досліджень Світового банку. Наприклад, у м. Львові журналістами ініційоване перше дослідження цінностей українців. За результатами цього дослідження західний економіст М. Оберг розробив кейс-стаді «Теорія соціального капіталу Р. Патнема йде на схід: кейс-стаді Західної України та Львова». Наразі схоже дослідження цінностей планується провести також у м. Дніпропетровську за підтримки місцевої бізнес-еліти.

Високо оцінюючи результати вищевказаних досліджень, слід зазначити, що у вітчизняній науковій літературі майже немає праць або досліджень стосовно комплексного аналізу позитивних та негативних економічних наслідків існування соціального капіталу, а також пропозицій щодо конструктивної трансформації останніх у рамках стратегії економічного розвитку країни.

У цій статті не ставиться завдання дати вичерпний аналіз проблем соціального капіталу. Основне завдання цієї роботи – накреслити напрямки дослідження економічної категорії «соціальний капітал».

Основна мета дослідження – визначити поняття «соціальний капітал» та проаналізувати його значення для суспільно-економічного розвитку. Реалізація поставленої мети обумовила вирішення таких завдань: визначити поняття соціального капіталу, його вплив на економічну систему; вивчити фактори, які визначають вектор впливу соціального капіталу на економічний розвиток; дати пропозиції щодо пом'якшення або трансформації негативних наслідків існування соціального капіталу.

Вперше вислів «соціальний капітал» з'явився у Л. Ханіфана у дискусії про сільські школи у 1916 р. Він використав цей термін для опису

«тих значущих обставин, що впливають на повсякденне життя кожного». Л. Ханіфан дійшов висновку про необхідність виховання доброї волі, братерства, симпатії один до одного й вміння налагоджувати соціальні відносини серед людей, які «утворюють соціальну одиницю».

Знадобилося понад півстоліття, аби термін почали широко вживати. Свій внесок у це зробили Д. Джекобс – у застосуванні до міського життя й добросусідства, П. Бурдьє – у відношенні до соціальної теорії. Потім Д. Коулман увів цю ідею в академічне обговорення в контексті освіти. Однак не варто забувати й про роботи Р. Патнема, який зробив соціальний капітал популярною темою для політичних дискусій. Тему соціального капіталу в 1999 р. підхопив також Світовий банк.

Це поняття й справді є розмитим і неоднозначним. Для економістів воно важливе для розуміння неформальної сторони існування ринку. Політологи пов'язують цей термін з довірою до влади; фахівці з PR-технологій більше говорять про капітал репутацій. Для соціологів соціальний капітал означає, перш за все, якість соціальних зв'язків у таких вимірах як довіра, взаємоповага, взаємодопомога.

У свою чергу, Світовий банк таке визначення соціального капіталу – «це інститути, відносини та норми, які якісно і кількісно формують соціальну взаємодію у суспільстві». Є думка, що соціальний капітал – це навіть не самі інститути, а «клей», що пов'язує між собою різні частини суспільства.

А от, наприклад, І. Діскін вважає, що соціальний капітал – це джерело економічного зростання, яке виникає внаслідок формування специфічного локального інституціонального середовища.

На думку українського дослідника О. Демківа, соціальний капітал слід розглядати як економічний метаінститут, який детермінує специфічні преференції формального та неформального характеру, що забезпечують взаємодію господарюючих агентів завдяки врахуванню в аналізі принципів довіри, зобов'язань та санкцій. Використання концепції соціального капіталу дозволяє розглядати взаємодію економічних агентів через призму взаємності в умовах ринкових відносин. На нашу думку, ця позиція є досить повноцінною.

На кшталт інших форм капіталу, соціальний капітал є продуктивним. Адже група, в якій існує повна надійність та абсолютна довіра, здатна на багато більше продуктивних кроків, ніж група, що не має подібних характеристик.

У зв'язку з тим, що важко знайти стале визначення соціального капіталу, у літературі часто зустрічаються інтерпретації за принципом «від зворотного». Тобто дослідники говорять про ті суспільства, які відрізняються хабарництвом, взаємною недовірою й неповагою у відношенні до закону, в яких саме відсутній або нерозвинутий соціальний капітал. Багато вчених погоджуються з тим, що громадяни в країнах Східної Європи менш соціально активні, ніж на Заході. Причиною цього вважається соціалістичне минуле або суміш соціалістичної спадщини й сучасних соціоекономічних і політичних умов.

Враховуючи вищевказану ситуацію, ми вважаємо за необхідне виявити позитивні на негативні наслідки існування соціального капіталу. Критерієм цього розподілу логічно обрати саме гармонійний розвиток

економічної системи як задоволення саме загальних групових інтересів, а не індивідуальних або вузькоспрямованих прагнень (табл. 1).

Таблиця 1

Позитивні та негативні наслідки розвитку соціального капіталу в економічній системі

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Прискорення руху інформації	Етнічна та расова нетерпимість
Прискорення часу угод	Зростання синдикатів та олігополій
Зростання політичної, соціальної та економічної активності	Феномен «кумівства» та «блату»
Зменшення класових конфліктів	Ризик зростання шахрайств
Підсилення демократії	Розширення неформального кредитування
Зменшення залежності від формальних інститутів	Розширення неформальної економіки в цілому
Більш багатогранний розвиток особистості	Зменшення надходжень до бюджету
Зростання рівня реципрокності (взаємності) та більш рівномірного перерозподілу у суспільстві	Зростання кількості хабарів
Зменшення негативних наслідків кризи в економіці	Лобювання спеціальних інтересів у державних інституціях
Зростання фінансових можливостей індивіда за рахунок взаємодопомоги	Зниження рівня конкуренції на ринку

При детальному розгляді наведеної табл. 1 виникає питання, від чого залежить вектор наслідків існування соціального капіталу в економічній системі? У зв'язку з цим слід звернути увагу на те, що відбувається палка дискусія в економічних колах, що є першочерговим: вплив якості інститутів на якість соціального капіталу або вплив якості соціального капіталу на якість існуючих в економічній системі інститутів. Прихильниками першої тези є відомий вчений-економіст Д. Норт та дослідники І. Діскін, Д. Ейсмоглу, С. Джонсон та Д. Робінсон. Протилежних принципів додержуються Е. Глазер, Р. Ла Порта, Ф. Лопез-де-Сіланес та Е. Шлайфер.

На нашу думку, обидві ідеї мають право на існування, адже вони підкреслюють різні аспекти впровадження та еволюційного формування інституційної структури.

Підтвердженням першої точки зору є також дослідження Г. Саймона, Дж. Ходжсона, В. Артура, П. Девіда, Р. Нуреєва, Ю. Латова, М. Олсона та ін. Ці економісти стверджують, що якість інститутів, безумовно, залежить від безлічі умов, причин і факторів, більшість яких у науковій літературі частіше розглядаються в контексті визначення соціального капіталу, а саме від:

- поведінкових моделей та передумови, які використовуються основними економічними агентами;
- звичок, які структурують повторювані взаємодії між ринковими агентами;
- історично обумовлених закономірності еволюції інститутів;

– мислення і поведінки індивідів як результату спадного перетворюючого причинного зв'язку;
 – дії груп спеціальних інтересів, що виступають інституційними інноваторами тощо.

Російський економіст В. Вольчик навіть пропонує формулу, за допомогою якої можливо визначити якість існуючих інститутів:

$$QI=(h \cdot s)/g^2,$$

де QI – це якість інститутів;

h – показник людського капіталу;

s – показник соціального капіталу;

g – показник, що характеризує діяльність так званих груп спеціальних (вузьких) інтересів.

Спірною є позиція В. Вольчика щодо відокремлення ним понять соціального капіталу та діяльності груп спеціальних інтересів. У той же час вчений погоджується з існуванням такого поняття, як група із всеохоплюючими інтересами, проте не вводить цей показник у вищевказану формулу. І якщо підставити цей показник у знаменник, то втрачається сенс цієї залежності – якість соціального капіталу має протилежну залежність від обсягу діяльності груп інтересів.

На нашу думку, потрібно скоригувати цю формулу шляхом введення знаків «+» та «-» залежно від характеру інтересів групи – всеохоплюючих або, відповідно, вузьких. Якщо ж аналізувати формулу В. Вольчика більш глибоко, то виникає питання, чим діяльність та встановлення відносин внаслідок інтересів (або цінностей) групи відрізняється від поняття соціального капіталу? Вирішуючи це питання, пропонуємо таку модель факторів впливу на структуру соціального капіталу (рис. 1).

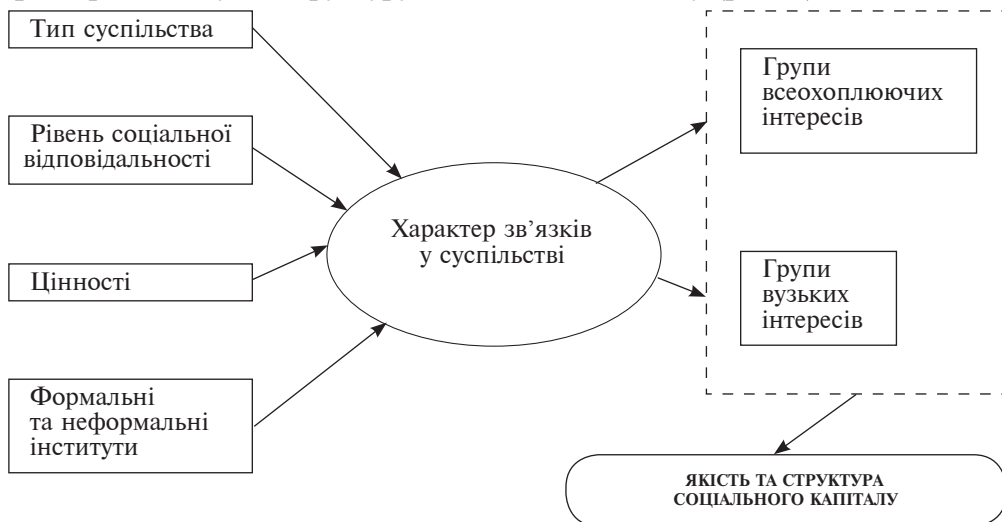

Рис. 1. Фактори впливу на структуру соціального капіталу

На рис. 1 зображено групу факторів, які, на нашу думку, формують ту структуру соціального капіталу (або характер взаємозв'язків), яка існує між індивідами у суспільстві та економічній системі.

Під типами суспільства слід розуміти індивідуалістські та колективістські суспільства, в яких вже закладено матрицю взаємодії між економічними суб'єктами у зв'язку з їхніми пріоритетами.

Рівень соціальної відповідальності найчастіше найвищий у тих суспільствах, які знаходяться на високому щаблі економічного розвитку.

Цінності – це той багатогранний чинник, що складається з життєвого досвіду особистості через відносини у сім'ї, на роботі, серед друзів та знайомих тощо.

І нарешті, формальні та неформальні інститути – це ті правила, що прийняті у суспільстві внаслідок відповідних традицій, законів, звичної практики та накопиченого досвіду та навичок.

Розглянуті механізми, залежності та моделі, звичайно, не охоплюють усього широкого спектру факторів, що впливають на формування структури соціального капіталу та векторів його впливу на економічну систему. Проте хотілося б підкреслити важливість дослідження проблеми природи якості соціального капіталу в більш широкому контексті з використанням міждисциплінарного підходу. Адже Нобелівський лауреат Ф. Хайек писав, що економіст, який залишається лише економістом, скоріше за все, стане лише перепорою, якщо не потенційною небезпекою для дослідної роботи.

Отже, у статті досліджено декілька підходів до визначення соціального капіталу, роз'яснено його відмінність від фізичного та людського капіталів та підкреслено продуктивність соціального капіталу в економічній системі. Проаналізовано позитивні та негативні наслідки існування соціального капіталу та виділено фактори, що впливають на вектор вказаних наслідків для економічної системи. Запропоновано економічну модель, що відображає вплив різних факторів на структуру та якість соціального капіталу.

Список використаної літератури

1. D. Narayan. A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory / D. Narayan, M. Cassidy // *Current Sociology*, March 2001, Vol. 49(2). – P. 59–105.

2. [Iteresources.worldbank.org/.../Resources/11998_IntegratedQuestionnairefortheMeasurementofSC\(03-04-2002\).doc](http://iteresources.worldbank.org/.../Resources/11998_IntegratedQuestionnairefortheMeasurementofSC(03-04-2002).doc)

3. Вольчик В.В. Группы интересов и качество экономических институтов / В.В. Вольчик, И.В. Бережной // *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. – 2007. – Т. 5, № 2. – С. 57–66.

4. «Социальный капитал» и проблемы формирования гражданского общества в Украине // *Диалог.UA* – Ел. ресурс <http://dialogs.org.ua>

5. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман / пер. Л. Стрельникова, А. Стасенко // *Общественные науки и современность* – 2001. – № 3. – С. 121–139.

6. Демкив О. Концепция группового социального капитала и ее адаптация к отечественным условиям / О. Демкив // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2005. – № 4. – С. 104–118.

7. С. Борсукова. Реципрокные взаимодействия. Сущность, функции, специфика / С. Борсукова // *Социологические исследования*. – 2004. – № 9. – С. 20–30.

8. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. Норт // Тезис. – 1993. – Т. 1, Вып. 2. – С. 75.

9. Нуреев Р.М. Теория зависимости от предшествующего развития в контексте институциональной экономической истории / Р.М Нуреев, Ю.В. Латов // Научный симпозиум «20 лет исследования QWERTY эффектов и зависимости от предшествующего пути развития». – М.: ГУ-ВШЭ, 2005. – 78 с.

10. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / М. Олсон. – М.: Фонд Экономической Инициативы, 1995. – 165 с.

11. Полтерович В.М. Трансплантация экономических институтов / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 24–50.

12. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В.В. Радаев // Общественные науки и современность. – 2001. – № 2. – С. 5–17.

13. Саймон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления / Г. Саймон // THESIS. – 1993. – Т. 1, Вып. 3. – С. 16–38.

14. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории: пер. с англ. / Дж. Ходжсон. – М.: Дело, 2003. – 464 с.

15. Acemoglu D. Institutions as the Fundamental Cause of -Run Growth, P. Aghion, S.N. Durlauf (eds), Handbook of Economic Growth / D. Acemoglu, S. Johnson, J. Robinson, V. 1, New York, Elsevier, 2005. – P. 385–472.

16. Arthur W.B. Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-In by Historical Events / W.B. Arthur // Economic Journal. – 1989, Mar., – V. 99. – № 394. – P. 116–131.

17. David P.A. Clio and the Economics of QWERTY / P.A. David // American Economic Review. 1985. – V. 75, № 2. – P. 332–337.

18. Glaeser E.L., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., and Shleifer A. (2004) Do Institutions Cause Growth? NBER Working Paper, 10568, June 2004 (Published in Journal of Economic Growth, Dec 04).

Отримано 3.09.2009.

УДК 330.322.01(477)

Ю.А. Задоя, А.Н. Павленко

ПОТЕНЦИАЛ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ОСНОВНЫХ СЕКТОРОВ УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИКИ В ПЕРИОД ФИНАНСОВОГО СПАДА

У статті здійснено аналіз становлення інвестиційного ринку на території України, його економічної основи, напрямів розвитку. Розроблено прогноз залучення іноземних інвестицій в післякризовий період.

В статье осуществлен анализ этапов становления инвестиционного рынка на территории Украины, его экономической основы, направлений развития. Разработан прогноз привлечения иностранных инвестиций в посткризисный период.